

УДК 930.2:[327:929.7](479.25-5:37-11)“08/10”

ВІРМЕНСЬКО-ВІЗАНТІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ IX–XI ст. У РЕФЛЕКСІЇ ВІРМЕНСЬКОЇ ЕЛІТИ

Дмитро ДИМИДЮК

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра історії середніх віків та візантиністики
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: dymydyuk_da@ukr.net

Політична історія країн Закавказзя – тема, яка в сучасній українській історіографії, на жаль, практично не представлена. Це стосується, зокрема, й історії середньовічної Вірменії. У пропонованій статті досліджено міжнародно-правове становище Вірменії та розглянуто вірменсько-візантійські відносини у IX–XI ст. На основі аналізу творів вірменських хроністів – “Історії Вірменії” Ованеса Драсханакертці, “Хроніки” Матвія Еддеського, “Оповідань” Аристакеса Ластивертці та інших, а також праці василевса Константина Багрянородного “Про управління імперією”, доведено, що поступове приєднання вірменських територій Візантією вірмени не сприймали як вороже завоювання. Обґрунтовано тезу про васальну залежність багратидської Вірменії від Візантійської імперії. Охарактеризовано світогляд вірменської знаті, яка бачила в ромеях союзників та “братів за вірою”. Розглянуто причини, які формували такі погляди.

Ключові слова: Візантійська імперія, Вірменія, династія Багратидів, васально-сюзеренні відносини, Трапезундський договір 1022 р., монофізитство, халкедонітство.

Історію ранньосередньовічної Вірменії (VII–XI ст.) дослідники часто розглядають у контексті боротьби Візантійської імперії та Арабського халіфату за її землі та Закавказзя загалом¹. Коли халіфат почав перемагати в цій боротьбі, як, наприклад, на початку VIII ст., то Вірменія одразу ж стала його частиною. Проте посилення Візантії та послаблення арабів у другій половині IX ст. спричинило зміну геополітичного становища на Закавказзі, що дозволило вірменам утворити незалежну Вірменську державу (885–1045)². У статті буде розглянуто блок питань, зокрема: Які відносини були у новоствореної держави з Візантійською імперією? Як ставилися до її політики стосовно своєї країни тогочасна політична та інтелектуальна еліти Вірменії?

Під час дослідження історії середньовічної Вірменії однією з найкращих є праця за редакцією Річарда Ованесяна, яка дозволяє зрозуміти різноманітні нюанси історії багратидської Вірменії та причини її занепаду³. Вірмено-

¹ Walter Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests* (Cambridge: University Press, 2005), 183–185.

² Сурен Еремян, “Общность судеб и культурно-политическое содружество народов Закавказья в IX–XIII вв.,” *Кавказ и Византия* 3 (1982): 5–6.

³ Richard G. Hovannisian, *The Armenian People from Ancient to Modern Times* (New-York: Palgrave Macmillan US, 1997), vol. 1.

візантійські відносини добре розкриті у монографії Карена Юзбашяна, де автор проаналізував процес входження вірменських князівств до складу Візантійської імперії⁴. Аналізом вірменських джерел та студіями над геополітичною ситуацією на Закавказзі в X–XII ст. займаються Валерій Степаненко⁵ та Віада Арутюнова-Фіданян⁶. Більшість із зазначених істориків детально аналізують політичний аспект анексії Візантією території Вірменії, при цьому лише опосередковано торкаючись питання, як вірменська знать сприймала ромейську експансію.

Цю тему можна розкрити, аналізуючи вірменські та грецькі джерела X–XII ст. Тексти вірменських авторів передають нам двояке бачення вірменською елітою міжнародного становища Вірменії. Зокрема, католикос Ованес Драсханакертці (845–930), з однієї сторони, наголошував на цілковитій незалежності Вірменської держави⁷, але, з іншої, зараховував її до сфери впливу Візантії⁸. Історик XII ст. Матвій Еддеский навіть частково виправдовував ромейські завоювання вірменських земель у першій половині XI ст.⁹ Нотку критичності та нелюбови до ромеїв, які завоювали в 1045 р. Анійське царство, можемо зустріти в праці Аристакеса Ластивертці. У цьому контексті слід зауважити, що автор більше звинувачув у падінні держави Багратидів вірменську знать, аніж ромеїв, які були завойовниками¹⁰. З грецьких джерел цікавим для нас є твір візантійського імператора Константина Багрянородного (945–959) “Про управління імперією”, автор якого наголошував, що Вірменія перебувала у сфері впливів Візантії. Водночас імператор визнавав фактичну незалежність Вірменської держави та її стратегічне значення для ромеїв¹¹. Така ж подія, як утворення незалежної Вірменії, у свідомості тодішньої вірменської людності поставала радше не як створення нової держави, а відновлення старої, колись могутньої Великої Вірменії¹². Вірменський хроніст XIII ст. Мхітар Айриванеці так описував подію 885 р.: “Велика Вірменія, яка занепала 450 років тому (у 428 р. – Д. Д.), завдяки старанням Ашота I Багратуні, була відновлена”¹³. А вірменський

⁴ Карен Юзбашян, *Армянские государства эпохи Багратидов и Византия IX–XI вв.* (Москва: Наука, 1988).

⁵ Валерій Степаненко, “К идентификации личности веста “Матриане Картлиса”,” *Византийский временник* 41 (1980): 164–166.

⁶ Віада Арутюнова-Фіданян, “Армянские средневековые историки об экспансии Византийской империи на Восток в X–XI вв.,” *Историко-филологический журнал* 2 (1978): 201.

⁷ Ованес Драсханакертци, *История Армении* (Ереван: Советакан Грох, 1986), 118–119.

⁸ Там же, 119.

⁹ *Armenia and the Crusades: Tenth to Twelfth centuries – the Chronicle of Matthew of Edessa*, ed. Ara Edmond Dostourian (Lanham; New York; London: University Press of America, 1993), 50.

¹⁰ *Повествование вардапета Аристакеса Ластивертци* (Москва: Наука, 1968), 81–83.

¹¹ Константин Багрянородный, *Об управлении империей*, ред. Геннадий Литаврин и Анатолий Новосельцев (Москва: Наука, 1991), 187–193.

¹² *Всеобщая история Степаноса Таронского, Асохика по прозванию, писателя XI столетия* (Москва: Типография Лазаревского института восточных языков, 1864), 107–108.

¹³ *Хронографическая история, составленная отцом Мехитаром, вардапетом Айриванским* (Санкт-Петербург: Типография Лазаревского института восточных языков, 1869), 404.

історик XV ст. Товма Мецопеці писав: “Після роду Аршакуні, рід Багратуні став продовжувачем їх традицій та правителями міста Ані, та всіх вірмен”¹⁴.

Характерною рисою епохи середньовіччя була наявність розвинутих сюзеренно-васальних стосунків, які визначали політику взаємовідносин між державами та суспільними верствами¹⁵. У цьому контексті особливе місце займав ромейський василевс, який уважав себе намісником Бога на землі та правителем світу¹⁶. Ідеологічною базою зовнішньої політики Візантії у X–XI ст. залишалася екуменічна доктрина, згідно з якою потенційні кордони імперії ототожнювалися з межами цивілізованого світу – ойкумени. Лише імператор був її законним володарем, тоді як інші правителі – лише тимчасовими архонтами¹⁷.

Васалом Візантії була й багратидська Вірменія, яка, отримавши у 885 р., *de facto*, політичну незалежність, змушена була водночас визнати сюзеренітет халіфату (до 928 р.)¹⁸ та Візантії (до 1045 р.), щоб стати правомірним та визнаним членом на світовій політичній арені. Візантійські імператори називали царя Вірменії “улюбленим сином” і надали йому титул “архонта архонтів” (царя царів)¹⁹. На думку К. Юзбашяна, це означало, що Вірменія входила у візантійську співдружність народів та перебувала у сфері впливу Візантії²⁰.

Російський візантиніст В. Степаненко зазначає: “Ромеї створили впорядковану ієрархію підлеглих держав-сателітів, які залежали від автократора в Константинополі”²¹. Докази цього твердження знаходимо в праці візантійського імператора Константина Багрянородного, який писав: “...перший вірменський цар (архонт архонтів) Ашот володів усіма країнами сходу”²². Вірменський історик Сурген Єремян, покликаючись на різні кавказькі джерела, вважає, що заручившись підтримкою Візантії та Арабського халіфату, Багратиди стали сюзеренами для вірменської аристократії (нахарарів) та правителів областей Картлі, Кахеті й племен кайситів, які жили в області Харк, контролюючи, *de facto*, майже все Закавказзя²³. Вірменські царі мали вищу владу над іншими

¹⁴ Фома Мецопский, *История Тимур-Ланка и его преемников* (Баку: Издательство АН Азербайджанской ССР, 1957), 15–16.

¹⁵ Марк Блок, *Феодалное общество*, пер. с фр. (Москва: Издательство им. Сабашниковых, 2003), 175–178.

¹⁶ Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society* (Stanford: University Press, 1997), 353.

¹⁷ Юзбашян, *Армянские государства эпохи Багратидов*, 78–82.

¹⁸ Арам Тер-Гевондян, *Армения и Арабский халифат* (Ереван: Издательство АН Армянской ССР, 1977), 237–248.

¹⁹ Ованес Драсханакертци, *История Армении*, 119.

²⁰ Юзбашян, *Армянские государства эпохи Багратидов*, 78–82.

²¹ Валерий Степаненко, *Византия в международных отношениях на Ближнем Востоке (1071–1176)* (Свердловск: Издательство Уральского университета, 1988), 24–25.

²² Константин Багрянородный, *Об управлении империей*, 189.

²³ Єремян, “Общность судеб и культурно-политическое содружество народов Закавказья,” 6.

правителями Закавказзя провізантійської орієнтації, включаючи і прямих васалів Багратидів²⁴.

Добрим прикладом цього є події під час походу імператора Іоанна I Цимісхія (969–976) у Вірменію в 974 р. Метою акції було підтвердити та зміцнити сюзеренно-васальні відносини з вірменськими правителями, а також отримати від них військову допомогу для сирійського походу імператора. Матвій Еддеський писав, що “...об’єднана восьмидесятитисячна армія царів Васпуракана, Албанії, Сюніка, Ташир-Дзорагету, яку очолив правитель Анійського царства Ашот III Милостивий (952–977), вирушила назустріч візантійському війську”²⁵. Цимісхій зупинився в Тароні й уклав договір з Ашотом III (сюзереном усіх названих правителів)²⁶, за яким імператор покидав Вірменію, отримавши десятитисячний корпус вірменської піхоти для майбутнього військового походу в Сирію. Окрім того, василевс повторно засвідчив титули всіх правителів Закавказзя, тим самим підтвердивши свою юрисдикцію у цьому регіоні²⁷.

У своїй зовнішньополітичній діяльності Візантія намагалася чітко дотримуватися принципу “васал мого васала мій васал”²⁸. Вважаємо, що ця доктрина була юридичною основою для того, щоб ромеї могли без особливих проблем наводити прямі дипломатичні контакти з князями Тао, Тарону Васпуракану – васалами царя з династії Багратидів²⁹. Таким правителям василевс надавав різні титули (магістра³⁰, куропалата³¹ тощо), показуючи тим самим їхню залежність від себе. Згодом ромеї мирно приєднували ці області до Візантії на основі політичного тиску та цілком обґрунтованих юридичних претензій, взамін надаючи їхнім правителям землі всередині імперії³².

Показовою в цьому випадку є історія Васпураканського князівства (908–1021), яке було васалом Багратидів. Правитель Васпуракану – Сенекерім (1003–1021), ще 1001 р. уклав союз і мир з Візантією, тим самим повністю ігноруючи свого сюзерена з династії Багратидів³³. Через нахарарські суперечки, Сенекерім не міг ефективно боротися з інтенсивними нападами тюрків-сельджуків, які

²⁴ Валерий Степаненко, “Из истории армяно-византийских отношений второй половины X–XI в. (К атрибуции монет Кюрике Куропалата),” *Античная древность и средние века* 15 (1978): 44.

²⁵ *Armenia and the Crusades: Tenth to Twelfth centuries – the Chronicle of Matthew of Edessa*, 17.

²⁶ Cyril Toumanoff, “Armenia and Georgia,” in *The Cambridge Medieval History* (Cambridge: University Press, 1966), т. 4, part 1, ch. 14, 593–607.

²⁷ “Письмо императора Иоанна Цимисхия к армянскому царю Ашоту III,” *Византийский временник* 10 (1903): 95–101.

²⁸ Константин Багрянородный, *Об управлении империей*, 187–193.

²⁹ Арутюнова-Фиданян, “Армянские средневековые историки,” 192–198.

³⁰ Stephen H. Rapp, *Studies In Medieval Georgian Historiography: Early Texts And Eurasian Contexts* (Louvain: Peeters, 2003), 360–363.

³¹ *Ibid.*, 373–375.

³² Cyril Toumanoff, “The background to Manzikert,” in *Proceedings of the XIII International Congress of Byzantine Studies* (Oxford: Oxford University Press, 1967), 423–426.

³³ *Armenia and the Crusades: Tenth to Twelfth centuries – the Chronicle of Matthew of Edessa*, 42.

почалися в 1016 р.³⁴ Тому в 1022 р. він вирішив укласти новий договір з Візантією, за умовами якого погоджувався передати своє царство імперії³⁵. Матвій Едеський писав: “Імператор Василій II (976–1025) згодився на цю пропозицію. [...] Він обдарував Сенерекима подарунками й надав йому область Севастію з багатою округою та титул магістра”³⁶. Натомість, на приєднаних землях імператор створив фему Васпуракан, з метою захистити східні землі від нападів тюрків³⁷. Зауважимо, що жоден вірменський хроніст не сприймав цей договір як акт агресії зі сторони Візантії.

Радянські історики описували ромейську політику стосовно Вірменії як “експансіоністську, агресивну та завойовницьку”, водночас наголошуючи на сильному спротиві їй зі сторони Вірменії³⁸. Сучасні ж дослідники стверджують, що ні візантійські, ні вірменські середньовічні автори не сприймали просування Візантії на Схід як експансію³⁹. Ованес Драсханакертці, пишучи листа до Константина Багрянородного, називав його “єдиним самодержцем та імператором”, тим самим визнаючи вищість влади імператора⁴⁰.

Вірменський хроніст Асохік доволі цікаво описував, як ромеї завоювали область Тарон: “У 966 р. було затемнення сонця. [...] Тоді ж помер Ашот, князь таронський і греки заволоділи Тароном”⁴¹. Лаконічність Асохіка дозволяє припустити, що завоювання відбувалося доволі спокійно й без спротиву. Зауважимо, що в цьому тексті немає жодного натяку на ненависть до ромеїв.

Варто наголосити: якщо в політичному плані вірмени визнавали ромейську протекцію, то в релігійному* – дотримувалися позиції повної незалежності. У листуванні між Ашотом I (885–890) і патріярхом Фотієм (857–867, 877–886) добре видно, що між Вірменією та Візантією існують “давні взаємні дружні відносини”⁴². Ашот визнавав вищість Візантії як політичної сили, але не відступав у питанні окремішності вірменської церкви від Константинополя, що для вірмен було ключовим питанням для збереження своєї ідентичності⁴³.

³⁴ Степаненко, “Из истории армяно-византийских отношений,” 47–48.

³⁵ *Всеобщая история Вардана Великого* (Москва: Типография Лазаревского института восточных языков, 1861), 116–117.

³⁶ *Armenia and the Crusades: Tenth to Twelfth centuries – the Chronicle of Matthew of Edessa*, 48–49.

³⁷ Валентина Шандровская, “К истории фемы Васпуракан,” *Византийский временник* 55 (1994): 152.

³⁸ *Очерки истории СССР в 9-ти т.*, ред. Борис Греков, Лев Черепнин и Владимир Пашуто (Москва: Издательство АН СССР, 1953), т. 3, ч. 1, 613–615.

³⁹ Виада Арутюнова-Фиданян, “Памятная запись священника Пандалеона,” *Византийский временник* 55 (1994): 116–118.

⁴⁰ Ованес Драсханакертци, *История Армении*, 192.

⁴¹ *Всеобщая история Степаноса Таронского*, 128.

* Вірмени сповідували монофізитство (віра в одну подобу Христа – божественну), в той час як ромеї – діофізитство або халкедонітство (віра в те, що Христос має дві подоби – божественну та людську).

⁴² Фотій, святейший архієпископ константинопольський, “О гробе Господа нашего Иисуса Христа и другие малые творения,” *Православный палестинский сборник* 31 (1892): 262–265.

⁴³ Виада Арутюнова-Фиданян, “Православные армяне и армяно-византийская контактная зона,” *Вестник Православного Свято-Тихоновского университета* 17 (2009): 7–8.

Ще одним доказом цієї тези є лист Константинопольського патріярха Миколая Містика (901–907, 912–925) до вірменського царя (на жаль, точно не відомо, до якого саме). Патріярх писав: “...виявляючи вірність дружбі, ти опиняєшся наближенням до христололюбивого нашого імператора і нашої найсвятішої Божої церкви. [...] Хоч у дружбі ви прив’язані до нас, а в залученні до істинної церкви [халкедонітської] ви є далеко”⁴⁴.

Для вірмен збереження церковної незалежності означало й збереження своєї самобутності. Втрата політичної незалежності не була такою болючою, як унія халкедонітів та монофізитів, котра б одразу сприяла асиміляції греками вірмен. Згодом такими самими мотивами керуватимуться греки, які в XV ст. не захотіли приймати унії з католиками заради порятунку Візантії від турків⁴⁵.

Політичні реалії IX–XI ст. змушували Вірменію мати сюзерена у вигляді могутньої сусідньої держави, якою стала Візантія. Ромеї, будучи споконвічними союзниками вірмен та “братами по вірі”, сприймалися вірменами радше як союзники, які допомогли відновити Вірменську державність у 885 р.⁴⁶. Поступове приєднання Візантією вірменських територій (Тарону в 966 р., Тао в 1001 р., Васпуракану в 1021 р.)⁴⁷ вірмени не сприймали як вороже завоювання. Суть цього процесу полягала в тому, що у відносинах між сюзереном (василевсом) та васалом (анексованим князівством) забирали середню ланку, а саме – царя з династії Багратидів. Ці трансформації не були болючими, позаяк вірменські землі й надалі перебували у сфері впливу однієї імперії, а новоприєднані території отримували автономію та зберігали свої контакти з рештою вірменських земель⁴⁸.

Вірмено-візантійські відносини погіршилися у 20–40-х роках XI ст. Через династичну боротьбу Анійське царство в 1021 р. розпалося на дві частини та, *de facto*, стало залежним від Грузинської держави Багратіонів. Правителем Ані став Ованес-Смбат (1018/1021–1041), а його брат Ашот IV (1018/1021–1040) почав керувати провінціями⁴⁹. Водночас, у 1021 р., Вірменія була втягнута у візантійсько-грузинську війну (1014–1023) на боці Грузії⁵⁰. Розуміючи усю складність ситуації (грузини програвали), у 1022 р. вірмени уклали сепаратний мир з Василієм II Болгаробивцею. Умови мирного договору, підписаного в Трапезунді, полягали в тому, що після смерті Ованеса-Смбата все Анійське царство мало увійти до складу Візантійської імперії⁵¹.

⁴⁴ Юзбашян, *Армянские государства эпохи Багратидов*, 111–112.

⁴⁵ *Історія Візантії. Вступ до візантиністики*, ред. Сергій Сорочан та Леонтій Войтович (Львів: Видавництво “Апріорі”, 2011), 535–539.

⁴⁶ Тер-Гевондян, *Армения и Арабский халифат*, 244–245.

⁴⁷ Рач Бартикян, “О царском кураторе “ΜΑΝΖΗΚΕΡΤ ΚΑΙ ΕΞΩ ΙΒΗΡΙΑΣ” Михаиле. В связи с восточной политикой Василия II (976–1025 гг.),” *Историко-филологический журнал* 1 (2000): 144.

⁴⁸ Cyril Toumanoff, “Caucasia and Byzantium,” *Traditio* 27 (1971): 129–131.

⁴⁹ Novannisian, *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, 191.

⁵⁰ “Летопись Картли,” в *Картлис Цховреба. История Грузии*, ред. Роин Метревели (Тбилиси: Артануджи, 2008), 150–152.

⁵¹ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, 528–530.

Вірменський історик Аристакеc Ластівертці, будучи сучасником тих подій, так писав про Трапезундську угоду: “Це грамота про загибель Вірменії [...], яку підписав слабодухий Ованес”⁵². Зауважимо, що хроніст більше звинувачує вірменську аристократію, аніж ромейського василевса, політичні акції якого він сприймає без застережень⁵³. Натомість Матвій Еддський описував тодішню політичну ситуацію позитивніше, називаючи Василя “прийомним батьком вірменського народу” та наголошуючи на правомірності вимог василевса, який хотів відновити свою владу на Закавказзі шляхом підтвердження васальних обов’язків грузинського царя Георгія I (1016–1023) та Ованеса-Смбата⁵⁴.

Занепад Анійського царства розпочався в 1041 р. – після загибелі Ованеса-Смбата (рік перед тим помер його брат – царевич Ашот IV). Останній цар з династії Багратидів Гагик II (1042–1045) став заручником політичних обставин та змушений був офіційно зректися влади в 1045 р. на користь імператора Константина IX Мономаха (1042–1055)⁵⁵. Здавалося б, що агресивна політика Візантії, спрямована проти незалежності Вірменії, мала б викликати масовий опір зі сторони вірменських еліт. Проте охоплена внутрішніми протиріччями вірменська знать не могла ефективно організувати оборону багратидської держави від ромеїв. Між частиною нахарарських родів розпочалися міжусобиці, а деякі з них навіть перейшли на бік Візантії⁵⁶.

В. Арутюнова-Фіданян стверджує, що вірмени не бачили в ромеях своїх кровних ворогів⁵⁷, адже ромеї легітимізували свої акції договором 1022 р., який був юридично правомірним в очах вірменських еліт⁵⁸. Водночас, після анексії 1045 р., вірменські нахарари й надалі зберігали всі свої права та привілеї, але відтепер підкорялися напряду ромейському василевсові, а не його представнику з династії Багратидів⁵⁹. Зауважимо, що ще від X ст. частина вірменської знаті служила у військово-адміністративному апараті Візантійської імперії, за що отримувала титули та маєтки⁶⁰.

Неоднозначне ставлення до візантійської агресії стосовно Вірменії зустрічаємо і у вірменських джерелах. Частина хроністів вважала, що багратидська держава не перестала існувати, а її центр просто перемістився до

⁵² *Повествование варданета Аристакеcа Ластивертци*, 63–64.

⁵³ Арутюнова-Фіданян, “Армянские средневековые историки,” 195.

⁵⁴ *Armenia and the Crusades: Tenth to Twelfth centuries – the Chronicle of Matthew of Edessa*, 50.

⁵⁵ *Повествование варданета Аристакеcа Ластивертци*, 79–80.

⁵⁶ Степаненко, “К идентификации личности веста “Магиане Картлиса”,” 164–166.

⁵⁷ Арутюнова-Фіданян, “Армянские средневековые историки,” 201.

⁵⁸ Карен Юзбашян, “Скилица о захвате Анийского царства в 1045 г.,” *Византийский временник* 40 (1979): 88–90.

⁵⁹ Григор Микаелян, *История Киликийского Армянского государства* (Ереван: Издательство АН Армянской ССР, 1952), 57–61.

⁶⁰ Александр Каждан, *Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в XI–XII веках* (Ереван: Издательство АН Армянской ССР, 1975), 150–151.

Карського князівства (963–1064), яке до того часу було васалом Багратидів⁶¹. Інші ж хроністи ототожнювали падіння багратидської Вірменії із захопленням сельджуками м. Ані в 1064 р.⁶²

Тож можемо дійти висновку, що Візантія сприймала свого васала – багратидську Вірменію, як частину свого простору, яка рано чи пізно мала бути приєднана до володінь імперії⁶³. Стосовно візантійських завоювань X – початку XI ст., то вірменські еліти не сприймали їх як акт агресії, позаяк вважали себе частиною ромейської цивілізації. Ці уявлення не змінило навіть військово завоювання Візантією Анійського царства (1045).

ARMENIAN NOBILITY VISIONS OF THE ARMENIAN-BYZANTINE RELATIONS IN 9th–11th centuries

Dmytro DYMYDYUK

The Ivan Franko National University of Lviv,
Department of History of Middle Ages and Byzantine Studies,
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: dymyduk_da@ukr.net

The history of early medieval Armenia (7th–11th centuries) is often studied in the context of struggle between Byzantine Empire and the Arab Caliphate for Armenia and the Caucasus in general. When the Caliphate began to win this fight, as for example at the beginning of the VIII century, Armenia immediately became a part of Caliphate. However, the strengthening of Byzantium and the Arabs weakening in the second half of the ninth century led to the change of the geopolitical situation in the Caucasus, which allowed Armenians to create an independent Armenian state (884/886–1045/1064).

In this article we will dwell upon the international legal status of Armenia and examine the Armenian-Byzantine relations in 9th–11th cent. The article deals with the analysis of the thesis on Bagratid Armenia vassal dependence on the Byzantine Empire. It is proved that the Byzantine annexation of the Armenian territory is not perceived as Armenian hostile conquest. The article gives the general characteristics of the Armenian nobility, who perceived Byzantines as allies and coreligionist. We examine the reasons which influenced the formation of such points of view.

The author comes to the conclusion that Byzantium perceived its vassal – Bagratid Armenia as part of its own space, which later should to be attached to the possessions of the Empire. Armenian elites did not perceive Byzantine conquests of the 10th – the beginning of the 11th century as an act of aggression, because they considered themselves as part of the Roman civilization. This idea wasn't changed even by Byzantium military conquest of the Ani kingdom (1045).

The texts of Armenian authors of the 10th – 12th centuries demonstrate a dual vision of the Armenian elite of the international situation of Armenia. In particular, Catholicos Hovhannes Drashanakerttsi (845–930), on the one hand, emphasized the complete independence of the Armenian state, but on the other hand, enlisted it in the sphere of influence of Byzantium. The historian of the 12th century.

⁶¹ Сурен Еремян, “Присоединение северо-западных областей Армении к Византии в XI веке,” *Вестник общественных наук АН АрмССР* 3 (1971): 11–12.

⁶² Рач Матевосян, “Падение Багратидского царства по данным армянских историков XI–XIII вв.,” *Журнал социальных наук* 10 (1988): 67–68.

Matthew Edessa even partially justified the Roman conquests of the Armenian lands in the first half of the 11th century. We can find criticism and dislike for the Romans in the work of Aristakes Lastiverts. The author more accused the Armenian nobles of the collapse of the state of the Bagratids, rather than the Romans who were invaders.

Byzantine emperor Constantine VII Porphyrogenetos (945–959) in his work “On the Administration of the Empire”, emphasized that Armenia was in the sphere of influence of Byzantium. At the same time, the Emperor recognized the actual independence of the Armenian state and its strategic significance for the Romans. On the other hand for Armenians the emergence of an independent Armenian kingdom was like a restoration of independence of the old, once mighty Great Armenia.

Keywords: Byzantine Empire, Bagratid Armenia (885–1045), vassalage, Trebizond agreement (1022), monophysitism, dyophysite.

REFERENCES

- Armenia and the Crusades: Tenth to Twelfth centuries – the Chronicle of Matthew of Edessa.* Ed. Ara Edmond Dostourian. Lanham; New York; London: University Press of America, 1993. (in English).
- Arutyunova-Fidanyan, Viada. “Armyanskiye srednevekovyye istoriki ob ekspansii Vizantiyskoy imperii na Vostok v X–XI vv.” *Istoriko-filologicheskiy zhurnal* 2 (1978): 191–206. (in Russian).
- Arutyunova-Fidanyan, Viada. “Pamyatnaya zapis svyashchennika Pandaleona.” *Vizantiyskiy vremennik* 55 (1994): 112–118. (in Russian).
- Arutyunova-Fidanyan, Viada. “Pravoslavnyye armyane i armyano-vizantiyskaya kontaktnaya zona.” *Vestnik Pravoslavnogo Svyato-Tikhonovskogo universiteta* 17 (2009): 7–18. (in Russian).
- Bartikyan, Rach. “O tsarskom kuratore “MANZHKEPT KAI EZΩ IBHPIAΣ” Mikhaile. V svyazi s vostochnoy politikoy Vasiliya II (976–1025 gg.)” *Istoriko-filologicheskiy zhurnal* 1 (2000): 130–149. (in Russian).
- Blok, Mark. *Feodalnoye obshchestvo*. Per. s fr. Moskva: Izdatelstvo im. Sabashnikovykh, 2003.
- Dadoyan, Seta B. *The Armenians in the Medieval Islamic World*. New-Jersey: Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2014, vol. 3. (in English).
- Eremyan, Suren. “Obshchnost sudeb i kulturno-politicheskoye sodruzhestvo narodov Zakavkazia v IX–XIII vv.” *Kavkaz i Vizantiya* 3 (1982): 5–9.
- Eremyan, Suren. “Prisoyedineniye severo-zapadnykh oblastey Armenii k Vizantii v XI veke.” *Vestnik obshchestvennykh nauk AN ArmSSR* 3 (1971): 4–16.
- Foma Metsopkiy. *Istoriya Timur-Lanka i ego preyemnikov*. Baku: Izdatelstvo AN Azerbaydzhanskoy SSR. 1957.
- Fotiy, svyateyshiy arkhiepiskop konstantinopolskiy. “O grobe Gospoda nashogo Iisusa Khrista i drugiye malyye tvoreniya.” *Pravoslavnyy palestinskiy sbornik* 31 (1892): 261–280.
- Hovannisian, Richard G. *The Armenian People from Ancient to Modern Times*. New-York: Palgrave Macmillan US, 1997, vol. 1. (in English).
- Istoriia Vizantii. Vstup do vizantynistyky*. Red. Serhii Sorochan ta Leontii Voitovykh. Lviv: Vydavnytstvo “Apriori”, 2011. (in Ukrainian).

- Kaegi, Walter. *Byzantium and the Early Islamic Conquests*. Cambridge: University Press, 2005. (in English).
- Kazhdan, Aleksandr. *Armyane v sostave gospodstvuyushchego klassa Vizantiyskoy imperii v XI–XII vekakh*. Erevan: Izdatelstvo AN Armyanskoy SSR. 1975.
- Khronograficheskaya istoriya, sostavlenaya ottsom Mekhitarom, vardapetom Ayrvanskim*. Sankt-Peterburg: Tipografiya Lazarevskogo instituta vostochnykh yazykov. 1869.
- Konstantin Bagryanorodnyy. *Ob upravlenii imperiyey*. Red. Gennadiy Litavrin i Anatoliy Novoseltsev. Moskva: Nauka. 1991.
- “Letopis Kartli.” V *Kartlis Tskhovreba. Istoriya Gruzii*. Red. Roin Metreveli. Tbilisi: Artanudzhi, 2008. 139–181.
- Matevosyan, Rach. “Padeniye Bagratidskogo tsarstva po dannym armyanskikh istorikov XI–XIII vv.” *Zhurnal sotsialnykh nauk* 10 (1988): 67–68.
- Mikayelyan, Grigor. *Istoriya Kilikiyskogo Armyanskogo gosudarstva*. Erevan: Izdatelstvo AN Armyanskoy SSR. 1952.
- Ocherki istorii SSSR v 9-ti t.* Red. Boris Grekov. Lev Cherepnin i Vladimir Pashuto. Moskva: Izdatelstvo AN SSSR. 1953. t. 3. ch. 1.
- Ovanes Draskhanakertsi. *Istoriya Armenii*. Erevan: Sovetakan Grokh. 1986.
- “Pismo imperatora Ioanna Tsimiskhiya k armyanskomu tsaryu Ashotu III.” *Vizantiyskiy vremennik* 10 (1903): 95–101.
- Povestvovaniye vardapeta Aristakesa Lastivertsi*. Moskva: Nauka. 1968.
- Rapp, Stephen H. *Studies In Medieval Georgian Historiography: Early Texts And Eurasian Contexts*. Louvain: Peeters, 2003. (in English).
- Shandrovskaia, Valentina. “K istorii femy Vaspurakan.” *Vizantiyskiy vremennik* 55 (1994): 152–161.
- Stepanenko, Valeriy. “Iz istorii armyano-vizantiyskikh otnosheniy vtoroy poloviny X–XI v. (K atributsii monet Kyurike Kuropalata).” *Antichnaya drevnost i sredniye veka* 15 (1978): 43–51.
- Stepanenko, Valeriy. “K identifikatsii lichnosti vesta “Matiane Kartlisa”.” *Vizantiyskiy vremennik* 41 (1980): 163–172.
- Stepanenko, Valeriy. *Vizantiya v mezhdunarodnykh otnosheniyakh na Blizhnem Vostoke (1071–1176)*. Sverdlovsk: Izdatelstvo Uralskogo universiteta. 1988.
- Ter-Gevondyan, Aram. *Armeniya i Arabskiy khalifat*. Erevan: Izdatelstvo AN Armyanskoy SSR. 1977.
- Toumanoff, Cyril “Armenia and Georgia.” In *The Cambridge Medieval History*. Cambridge: University Press, 1966, ò. 4, part 1, ch. 14. (in English).
- Toumanoff, Cyril. “Caucasia and Byzantium.” *Traditio* 27 (1971): 111–158. (in English).
- Toumanoff, Cyril. “The background to Manzikert.” In *Proceedings of the XIII International Congress of Byzantine Studies*. Oxford: Oxford University Press, 1967. 411–426. (in English).
- Treadgold, Warren. *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: University Press, 1997. (in English).
- Vseobshchaya istoriya Stepanosa Taronskogo. Asokhika po prozvaniyu. pisatelya XI stoletiya*. Moskva: Tipografiya Lazarevskogo instituta vostochnykh yazykov, 1864.
- Vseobshchaya istoriya Vardana Velikogo*. Moskva: Tipografiya Lazarevskogo instituta vostochnykh yazykov, 1861.

- Yuzbashyan, Karen. “Skilitsa o zakhvate Aniyskogo tsarstva v 1045 g.” *Vizantiyskiy vremennik* 40 (1979): 76–91.
- Yuzbashyan, Karen. *Armyanskiye gosudarstva epokhi Bagratidov i Vizantiya IX–XI vv.* Moskva: Nauka. 1988.